

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 347(477):130.123

КАТЕГОРІЇ ДУХОВНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Бервено С. М.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: статтю присвячено розгляду духовності як окремої категорії пізнання людської цінності, адже законодавець сприймає це як синонім моралі і культури. Висвітлено важливість впровадження духовно-морального виховання, в тому числі в освітні програми, з метою подолання духовної кризи, що стала актуальною проблемою у наш час, адже цивільне право має обслуговувати певний рівень духовності суспільства і адекватно сприймати існуючі їх засади, а духовність повинна сприйматись як найвища морально-етична цінність, мотив та її заповіді мають враховуватися в якості зразкових моделей належної поведінки учасників цивільного обігу.

Ключові слова: духовність, психічне самовдосконалення, духовно-моральне виховання, духовна криза, цивільне право.

Аннотация: статья посвящена рассмотрению духовности как отдельной категории познания человеческой ценности, ведь законодатель воспринимает это как синоним морали и культуры. Освещена важность внедрения духовно-нравственного воспитания, в том числе в образовательные программы, с целью преодоления духовного кризиса, ставшей актуальной проблемой в наше время, ведь гражданское право должно обслуживать определенный уровень духовности общества и адекватно воспринимать существующие их принципы, а духовность должна восприниматься как самая высокая морально-этическая ценность, мотив и ее заповеди должны учитываться в качестве образцовых моделей должного поведения участников гражданского права.

Ключевые слова: духовность, психическое самосовершенствование, духовно-нравственное воспитание, духовный кризис, гражданское право.

Annotation: the article is devoted to the consideration of spirituality as a separate category of knowledge of human values, because the legislator perceives it as a synonym for morality and culture. The importance of introducing spiritual and moral education, including in educational programs, is highlighted in order to overcome the spiritual crisis, which has become an actual problem in our time, because civil law must serve a certain level of spirituality of society and to adequately perceive their existing principles, and spirituality should be perceived as the highest moral and ethical value, the motive and its commandments should be taken into account as exemplary models of the proper conduct of the participants in civil revolution.

Key words: spirituality, mental self-improvement, spiritual and moral education, spiritual crisis, civil law.

Багато вчених у минулому столітті вивчали всесвіт, через це почався розлад між релігією, наукою і філософією, почалася духовна криза суспільства, яка спровокувала появу економічних, екологічних та інших криз. Від цього погіршився стан безпеки держави.

М. Бердяєв стверджував, що завоювання духовності є головною метою людського життя. Духовність – це найвища якість, цінність, досягнення в людині. Завдяки їй людина змінює, відтворює, просвітлює природний та історичний світ. Духовна людина бере відповідальність не лише за свою долю і своїх близьких, але й за долю свого народу, людства: «Найвища мета життя не економічна, не соціальна, а духовна» [1].

Законодавець в жодному акті не розкрив змісту цього поняття. Духовність сприймається як синонім моралі і культури. По суті, різниця в дослідженні духовності, на думку В.В. Знакова в тому, що: «У богослова нема сумнівів в тому, що духовність від Духа Святого, а у вченого-атеїста – від людини і людства» [2].

Джерелом духовності вважають людину (її свідомість, продукти творчості). Духовність пов'язують з ідеалами, інтелектуальним, психічним та емоційним характером особистості. Під духом, як підставою духовності, все ще розуміють сукупність у суб'єкта певного стану психіки, його внутрішнє життя, світ знань, емоцій, образів, сприйнять [3, с. 179; 4, с. 487].

В енциклопедії вказується, що поняття «духовність» розглядається як індивідуальний і гуманістично спрямований феномен. Стверджується, що духовність відображає цінності та досвід існування людини. Духовність спрямовує людину до вищих цінностей, ідеалу, в усвідомленому спрямуванні до досконалості; відповідно одухотворення полягає у засвоєнні вищих цінностей, в наблизенні до ідеалу [5, с. 81].

Вчені Платонов Г.В. і Косічев А.Д. розуміють духовність, як комплекс суттєвих якостей людської психіки (душі), які виявляють її моральний, естетичний, інтелектуально-когнітивний і екологічний зміст спрямований на

затвердження людського в людях, тобто гуманізму, на подолання бездуховності в світогляді і культурі. На думку авторів основи духовності складають поняття: Віри, Надії, Любові, Софії (мудрості), Краси, Справедливості, Гармонії [6, с. 16-33].

Психологи в поняття «духовність» включають: прагнення до свободи, які є основним бажаним етичним, моральним і правовим феноменом людської взаємодії [7, с. 112].

В цьому розумінні духовність – це здатність людини до психічного самовдосконалення. Психіка поєднує інтелектуальний, чуттєво емоційний і вольовий аспекти. Це сприяє формуванню потреби в пізнанні світу, себе, людей і духовних цінностей [8, с. 5-7].

Дослідники філософських аспектів духовності виявляють навіть товарність її продукту, що і вказує на сферу дії загальних законів виробництва [9, с. 52-53].

Духовність суспільних відносин та її рівень також суттєво впливає на поведінку особи. Деякі прибічники атеїстичних поглядів розуміють духовність, як міру прийняття людиною духа і виявлення його в житті, у відносинах між людьми. На їх думку, дух – це об'єктивна реальність, така ж сама, як і будь-що інше; це знання (інформація, енергія), що входить у нас, коли ми готові їх сприймати [10, с. 12].

Отже, поняття духовності охоплює мораль, культуру, інтелектуально-чуттєво-емоційний стан, психіку і здатність людини до засвоєння духовних цінностей, але при цьому не враховуються релігійні стандарти.

Алексієнко А.П. поєднуючи атеїстичний і релігійний підходи стверджує, що духовність не тотожна релігійності і існує у трьох вимірах. Перший вимір відповідає фізичному рівню буття індивіда і включає: потяг до ідеалу, з метою досягнення успіху, завоювання місця у суспільстві, створення іміджу; прагнення до морального вдосконалення заради прихильного ставлення до себе; служіння людям заради винагороди.

Другий вимір становлення духовності визначається: готовністю до подвигів в ім'я високих ідеалів; бажанням служити людям обміном послугами (я – тобі, ти – мені); реалізацією сутнісних сил, талантів і здібностей із завищеною самооцінкою.

І нарешті третій найвищий вимір духовності за словами цього автора передбачає повне прийняття християнських цінностей і очищення покаянням від гріховних нахилів і пристрастей. Таке перетворення дає розквіт талантів, здібностей при безкорисливості, жертвованню служінні із любов'ю, за прикладом Христа. Цей рівень духовності вимагає певних зусиль у пошуку зустрічі з Богом.

Поряд з цим С. Ярмусь вважає, що з позиції суто релігійного підходу духовність охоплює свідому активність людського духа, яка веде і підносить людину до ідеалу добра. «Духовність людини – це активність її розуму, серця і духа, – всі прояви її життя, інспірованого (натхненого) ідеалом Найвищого Добра, Благодаттю Божественного Духа. На духовність людини припадає та її активність, яка виринає із спонук Віри, Надії, Любові» [11, с. 30-31].

Духовність виникла в умовах релігійних вірувань, як стан людини, що вірить в Бога і додержується Його заповідей. Від того, як людина сприймає ці заповіді та виконує їх залежить рівень її духовності і стан суспільства. Державність будувалася на цих же засадах, яка стримувала людей від злочинів, омани, заздрості, зазіхання на чуже.

Стандарти релігійної духовності значно вище світської духовності, оскільки передбачають віру в Бога. Бути трошки релігійно духовним неможливо, ти або віриш в Бога, або не віриш. Духовність передбачає наявність ідеалу, який обумовлює поведінку людей.

В православ'ї ідеал, як край моральної досконалості, охоплює людину і є тим об'єктивним незмінним, до чого слід прагнути. Православна духовність керується істиною, що одухотворена любов'ю. Християнство закликає до досконалості в любові: «будьте совершенны, как совершен Отец ваш небесный» [12].

Ідеал релігійної духовності є образ Христа. Ця духовність є іскрою Божою в людині, ознакою присутності в ній Святого Духа. Ми отримали цю духовність, бо ми єдині серед усіх творін, які мають свідомість, здатні міркувати, самостійно і вільно обирати ідеал.

Біблія хоч і не надає поняття духовності, але достатньо розкриває її зміст і призначення. Всі сходяться на тому, що вона є відповідь людини на заклик Бога про її долю і спасіння. Тертуліан вперше визначив поняття духовність, як похідне від слова spiritus (дух).

Отець Олександр Мень відрізняє релігійну духовність від наукового її розуміння, бо вважає, що дух не втискується в раціональні визначення. Дух – це і мислення, і свідомість, і воля людська, це весь той континіум, складний і в той же час єдиний цілісний потік, який складає особливість людини.

«Дух є дія, енергія, дар, якість и не належить людині, людина не власна над духом», – відзначає богослов А. Лоргус [13, с. 168–188].

Отже, під духовністю слід розуміти стан людини, яка вірить в Бога і слідує Його правді заради реалізації внутрішньої духовної потреби.

Після проголошення незалежності України існує проблема повернення людей до християнських традицій. Перший Всеукраїнський з'їзд педагогів із предметів духовно-морального спрямування 23–25 червня 2017 р., за участю народних депутатів України, представників Міністерства освіти і науки України, керівників освітніх закладів, науковців і представників Церков, визнав наявність духовної кризи суспільства. В своєму рішенні з'їзд визначив, що становлення й життєдіяльність держави, її безпека залежать від духовно-морального стану громадянського суспільства.

Духовна криза з'явилася через розрив між вірою та знаннями, атеїстичний світогляд. Ця криза призводить до низки наслідків (корупція, криза інституту сім'ї, злочинність), для подолання яких потрібне духовно-моральне виховання, яке на даний час не може проводитися через відсутність правових механізмів упровадження духовності і предметів духовно-морального спрямування в освітній процес.

Духовність з релігійної точки зору дослідив Августин Аврелій (Блаженний). Він вбачав історію розгортання у просторі й часі божественного задуму. Історичність же стосується тільки земного перебування людства, де люди і народи поділяються за двома типами спілкування – двома Градами. Перший Град складають люди, які обирають

вимоги гріховного тіла: «Вчинки тіла явні: перелюб, нечистість, розпуста, ідолослужіння, чари, ворожечі, сварка, задрість, гнів, суперечки, незгоди, ереси, зазидки, п'янство, гулянки й подібне до цього» (Гал. 5, 19-21) [14, с. 19-21].

Другий «Град божий» охоплює бажаючих жити з плодами духу – «по Богу»: «А плід духа: любов, радість, мир, довготерпіння, добрість, милосердя, віра, здержливість, лагідність» (Гал. 5, 22-23) [14, с. 22-23]. Нині ці Гради змішані, і панує «град земний». Громадяни «Граду божого» на землі пілігрими. Та кінець обом Градам наперед призначений, адже «утворені вони двома родами любові, – земний любов'ю до себе, доведеною до презирства до Бога, і небесний любов'ю до Бога, доведеною до презирства до самого себе» [15, с. 63].

З точки зору релігійних тверджень людина складається з тіла, душі і духу (більш докладніше див: «Даниловський благовістник» 1992, т. 1). Ми створені єдиним Духом Бога. Тіло – це зовнішня оболонка, яка потребує задоволення потреб так само як і в інших живих сутностях. Для спілкування з зовнішнім світом тіло наділено п'ятьма органами почуттів, а для оживлення людини і управління її тілом Бог наділив її душею.

В порівнянні з тілом, душа є більш високим виміром і тісно пов'язана з духом від Духу Святого. Душа є нижчим початком людини і зв'язок між тілом і духом. Душа складає особистість людини, її «Я»; а дух – функцію духовного організму, пульсу керування душею и тілом. Душа – це орган пізнання і виразу себе, а дух – орган богопізнання. Субстанціями душі є розум, воля, почуття. В розумі мислення, в волі – вибір рішень. В п'яти тілесних органах почуттів проходить життя і пізнання миру [16].

Гегель казав, що душа є посередником між тілом і духом. Його духом «живуть» інші тварі умовно неживої природи [17, с. 141]. Усі тварі є частками єдиного цілого та взаємопов'язані між собою.

Натомість Е. Тейлор вважав, що «Душа є тонкий, не речовий образ людини, за своєю природою дещо подібне пару, повітрю, тині. Вона складає причину життя і мислень в тій сутності, яку вона одушевляє. Душа незалежно та неподільно володіє особистою свідомістю і свободою тілесного володаря в минулому і сьогодні. Вона здатна швидко покидати тіло і переноситись з місця на місце» [18, с. 213].

Основними елементами душі є дух, як орган спілкування з Богом; інтуїція - пряме знання від Бога та совість – показник добра і зла. Дух і духовність розглядається як присутність в душі людини Бога та впливає на її віру та духовні процеси. Без віри в Бога духовність втрачає позитивний зміст, оскільки ми не можемо пізнати те, в що не віримо. Отже, саме дух є підставою формування духовності на підставі віри в Бога.

В темі духовності говорять про душевність і релігійність, які не співпадають з духовністю і не є її синонімами. Душевність має і релігійно апатична людина, яка не вірить в Бога. Вона може проявляти кращі якості душі: співчуття до болі іншої людини, тощо. Однак, не приймаючи Духа Божого; не розуміє те, про що потрібно судити духовно (1 Кор.2:14) [19, 2:14]. Людина, яка не вірить в Бога найчастіше створює бога в собі, що призводить до морального знебожіння. Релігійність виходить за межі духовності, коли релігійно просвітлена людина не має віри і не додержується того, що знає.

В Християнстві віра включає прийняття і дотримання церковних догматів, особисту довіру до Бога та вірність Йому. Геракліт Ефеський зауважував: «Адже всі людські закони залежать від єдиного божественного: він простирає свою владу, як забажає, над всім панує, і усе перевершує» [20, с. 129].

Закон, який відповідає вищим духовним цінностям суспільства підвищить соціальну цінність права, ефективність діяльності усіх гілок державної влади і місцевого самоврядування. Його духовність має відповідати засадам провідної для України християнської релігії.

Зміст заповідей духовності, вимоги до належної поведінки надані спочатку в Старому Завіті через Мойсея, які стали базою Синайського законодавства, а потім в Новому Завіті через Христа, які стали базою Християнства. Заповіді розглядалися як закон життя та як межі дозволеної поведінки у житті.

Однак Бог знав і допускав, що люди свій несправедливий порядок стануть сприймати за прояв духовності. Тому Бог попереджає нас в наслідках словами: «Я – Господь, Бог твій, Бог ревнивий, що карає за провину батьків на синах до третього й четвертого покоління тих, хто ненавидить Мене, і що чинить милість тисячам поколінь тих, хто любить Мене і хто держиться Моїх Заповідей» (Вихід 20:5-6) [21, 20:5-6].

Заповіді духовності відіграють роль Конституції і схожі з законами шумерського царя Ur-Nammu (2050 до Р. Х.), шумеро-акадського правителя Lipit-Ishtar, вавилонського царя Hammurabi (1800 до Р. Х.), ассирійськими і хітійськими законами (1500 років до Р. Х.) і т.д. Це викликало єдністю духовних цінностей у душі людини. Людина, яка дотримується заповідей виконує всі інші закони. Заповіді давалися для спасіння людей в умовах апогею їх падіння. Бог повелів Ісусу Навіну: «чини за Законом, не відхилився від нього ні праворуч, ні ліворуч, щоб щастило тобі в усьому, де ти будеш ходити. Нехай книга цього Закону не відійде від твоїх уст, але будеш роздумувати про неї вдень та вночі, щоб додержувати чинити все, що написано в ній, бо тоді зробиш щасливими дороги свої, і буде щастити тобі» (Ісус Навин, 1:8, 9) [22, 1:8, 9].

З урахуванням надбань Християнської думки звернемось спочатку до заповідей Старого Завіту. Перша з них говорить: «Я – Господь Бог твій, Котрий вивів тебе з землі єгипетської з будинку рабства; нехай не буде в тебе інших Богів, крім мене» (Другозак., 5:6, 7).

Її духовний аспект зобов'язує вірити лише Богу, людина має любити Бога у своїх ближніх, бо любов'ю ми підтверджуємо віру і дотримання закону.

Друга заповідь, «Не створи собі кумира, і ні якого зображення того, що на небі вгорі, що на землі внизу і що у водах нижче землі; не поклоняйся і не служи їм» (Другозак., 5:8, 9). У даній заповіді Бог застеріг людей від рабства речей, від пристрасті до матеріальних благ. Людина має служити духовним благам. Створюючи кумира, людина відкидає Бога і починає служити і догоджати кумиринові та може для нього порушувати інтереси інших осіб. Це закінчується неминучою втратою кумира, предмета пристрасті, того, що возлюбив більш Бога.

Третя заповідь: «Не вимовляй імені Бога твого дарма» (Другозак, 5:11). Значення цієї заповіді полягає у тому, що не треба викликати Бога у простих життєвих ситуаціях, легковажних клятвах, на злі справи, бо це перекладає відповідальність за невиконання зобов'язання на Бога.

Однак, це практично неможливо, оскільки ми не в силах змінити навіть колір волосся. Усяка людина, що вимовляє Його ім'я в марнослів'ї або клятві споконвічно не права. Дріб'язковість і характер підкріплених Його ім'ям справ далекий Його силі і святості. Його ім'я в присязі дозволяється вимовляти лише у винятково важливих випадках (Євреям, 6:16-17) [23, 6:16-17].

Четверта заповідь: *«Пам'ятай день суботній, щоб святити його! Шість днів праці і роби всю працю свою, а день сьомий – день спокою (субота) присвячуєй Господу Богу Твоєму»* (Другозак., 5:12 – 15). Її духовний аспект у тому, що Бог встановив відпочинок для користі людини, він потрібен не лише для оновлення сил, аде й для усвідомлення мети і змісту праці. Її порушують і ті, що лінуються трудитися в буденні дні, і ті, хто хоча і не працює в неділю, але не присвячує його Богові, перебуваючи в забавах, розгулі і надмірності. День відпочинку запобігає накопичуванню зла, тому у цей день важливо не грішити. Звертатися Бога потрібно не лише для вшанування Його справ, але й для очищення душі від гріха.

П'ята заповідь: *«Почитай батька свого і матір свою, щоб тобі було гарно і щоб ти довго жив на землі»* (Другозак., 5:16). Зміст заповіді у шануванні та любові до батьків, що дали життя і представляють Творця, кожний хто скаже погано про Батька і матір карався смертю. Виключенням є відхід у чорне чернецтво, що вимагає відкинути батька і матір та йти за Ним.

І якщо батьки або керівники вимагають від своїх підлеглих противного вірі і Законам Божим, Біблія дає настанову: *«судить, чи справедливо перед Богом слухати вас більше, ніж Бога»* (7, Діяння, 4:19) [24, 4:19]. Людина повинна бути готовим перетерпіти за віру усе. Шанування батьків формує стійкість генетичного ланцюга покоління, формує спадкоємну відповідальність, розплату.

Шоста заповідь: *«Не вбий»* (Другозак., 5:17) забороняє позбавляти життя інших і себе, бо життя є подарунком і тільки Бог призначає його межі. Ця заповідь містить виключення для ворогів, злочинців, хоча Писання уточнює: *«Не умертвляй безневинний і правого»* (Вихід, 23:7) [21, 23:7], допускаючи самозахист і змушене знищення агресора. Самогубство є гріхом. Винний і той, хто сприяє вбивству, і той, який засуджує безневинного, той, хто допомагає убивці наказом, і той, хто надмірно руйнує своє здоров'я.

Сьома заповідь: *«Не чини перелюбу»* (Другозак., 5:18) забороняє перелюб, тобто порушення подружньої вірності і будь-яку незаконну і нечисту любов. Маючи вибір, людина повинна вибрати вірність, а не зраду та володіти своїми почуттями і волею. Про її важливість говорить уже те, що цар Давида, при всіх заслугах перед Богом був покараний за гріх перелюбства смертю дитини (2-я Книга царств, 12:7) [25, 23:7].

Порушення заповіді порушує нормальний стан основного закону любові. Блуд і пристрасті насолоди вбивають любов і розвивають гординю, ненависть. З відступу цієї заповіді нашими прабатьками в нас увійшов гріх і страх, ми стали злочинні і смертні. Своім злом людство стало забруднювати і руйнувати природу.

Восьма заповідь: *«Не кради», «не побажай чужого»* (Другозак 5:19). Суть у забороні присвоєння чужого. Зміст крадіжки включає псування, обман, хабарництво, одержання плати за невиконану роботу, відхилення від платежу боргу, податку, приховання і присвоєння знахідки. Заповідь оберігає і від мотивів крадіжок: пристрастей до матеріального. Яка користь людині, якщо він придбає увесь світ, а душі своїй нашкодить. Тому віра учить безпристрасності, безкорисливості, працьовитості і милосердю: *«Хто крав, надалі не кради, а краще трудися, роблячи своїми руками корисне, щоб було з чого приділити нужденній»* (Ефесянам, 4:28) [26, 4:28].

Дев'ята заповідь: *«Не свідчи неправдиво проти ближнього свого»* (Другозак., 5:20). Зміст заповіді забороняє всяку неправду, доноси, слухи. Треба утримуватися від марнослів'я, бо слово – дарунок, котрий треба вживати винятково для добра, світу і гармонії.

Десята заповідь: *«Не жадай дому ближнього твого, не жадай жінки ближнього твого, ані раба його, ані рабині його, ані вола його, ані осла його, ані всякої худоби його, ані всього, що у ближнього твого»* (Другозак., 5:21). Її духовний зміст стримує від заздрості, нечистих бажань і думок, щоб попередити гріх на стадії помислу, почуття і бажання. Для забезпечення цього заповідь вимагає зберігати чистоту серця і бути задоволеним своїм жеребом. У Християнській літературі вважається, що за допомогою даної заповіді оформляли умови повернення обраним народом боргу за вихід з полону.

Перші чотири заповіді Мойсея визначають ставлення людини до Бога, а інші шість – людини до людини. Усі заповіді забезпечують праведність людини, їх положення об'єднують позитивне право і духовність в єдиній бажаній нормі поведінки. За це Він обіцяє Своє благословення, а за їх порушення хвороби, біди, прокляття.

З приходом Христа цей Завіт (договір) став Старим. Заповіді Христа звернені до кожного з метою зупинити скочування суспільства в зло і безодню. Заповіді назавжди актуальні і незмінні чинники прогресу. І ніяка держава не здатна створити ті вічні цінності, що дає Християнська духовність. Христос не скасував десяти заповідей, але вказав їхній зміст у душі – любові, як умови виконання закону.

Бездуховність народу, нації та її лідерів призводить до катастроф. Христос, звертаючись до своїх учнів, говорить: *«Ви – сіль землі. Якщо сіль втратить силу, то чим зробити її солоною. Вона вже ні на що не годиться, як тільки хіба викинути її геть на потоптання людям»* (Мт. 5:13), [27, 5:13].

В Нагірній проповіді Христос надав шанс спасіння в заповідях любові, яка полягає у виконанні обов'язків перед Богом і ближнім. Вона в турботі про душу, в очищенні її від гріхів, в збереженні здоров'я і турботі про ріст душевних сил, здібностей. Любов до себе не повинна шкодити любові до ближніх. Немає більше від тієї любові, як хто душу свою покладе (тобто пожертвує життям своїм) за друзів своїх (ближніх своїх) (Ін. 15, 13) [28, 15,13]. Христос каже: *«Хто любить батька чи матір більше, ніж Мене, недостойний Мене; і хто не бере хрест свій (хто відмовляється від усіх життєвих бід, страждань і випробувань, які посилає Господь, а йде легким, беззаконним шляхом. Хто не йде слідом за Мною, той недостойний Мене»* (Мт. 10, 37–38) [29, 37–38]. Якщо людина любить Бога, то вона не може не любити і батька, і матір, і дітей, і всіх ближніх. Любов до когось без любові до Бога може бути навіть злочинною.

Усі заповіді мають зв'язок між духовністю людини в земному житті і долею в царстві вічності. Заповіді Христа описують найважливіші закони світобудови. Христос як би говорить: «Я не змушую, вам вирішувати якими бути, останнє слово за вами, але попереджаю про наслідки вибору, щоб потім не посилалися на незнання».

Викладене дає підстав вважати, що держави повинні враховувати духовні закони для покращення життя. Для цього треба в правових явищах застосовувати канони релігії. Адже позитивне право в історичному плані формувалось на підставі релігійних вірувань, як додаткового до наукового, методу пізнання [30, с. 90-109].

Ми поділяємо висновок науковців, які вважають, що взаємодія релігійних і правових, релігійно-догматичних категорій і каркасу юридичної науки набуває все більшого визнання. Це визнають такі правники як Лафітський В.І [31, с. 53-58], Павлов В.І (Духовність и ее экспликация в пространстве права и государства).

Релігійну духовність треба сприймати як ту, що може і має покращити стан права. Зрозуміло, що духовність не ввести законом, як не можна забезпечити ним віру в Бога. Без правових важелів ускладнюється не лише спасіння окремої людини, але і процвітання держави.

Зі слів С. Зикової, у випадку, коли незмінна присутність в правовій свідомості релігійних компонентів, не береться до уваги при конструюванні і здійсненні позитивного права і держаної політики. Це призводить до розриву між правом і правосвідомістю, між нею і державною ідеологією. Від цього позитивне право стає нездатним в повній мірі реалізувати свій регулятивний потенціал, а держава – в повній мірі легітимувати свою владу [32].

Коли метою діяльності постає бездуховна ідея, то право і законодавство, не забезпечать її досягнення. При дефіциті духовності позитивного права діяльність викличе негативні наслідки. Сприйняття цивільним правом духовних цінностей потребує щоб люди дотримувались релігійно-духовних цінностей, які викладені в заповідях і які забезпечують належний їх стан і стан суспільства.

Раніше цивільне право враховувало духовні цінності, догми і канони Православ'я. Такий підхід був притаманним як для континентальної, так і для англо-американської правової системи. Їх прохристиянська спрямованість домінували і впливали на мусульманську, і на далекосхідну, і на індуїстську, і навіть на соціалістичну системи права.

Так, в країнах мусульманської системи цивільного права і понині нормативно-правові акти формуються і застосовуються лише з урахуванням заповідей Корану, їх тлумачення в Суні, звичаїв і адатів Шаріату. Окрім цього, в цих країнах присутні деякі нормативно-правові акти, що створені на базі вимог інших правових систем, але які не можуть, як правило, застосовуватись без прив'язки до шаріату.

Значно більший вплив релігія здійснила і здійснює на формування північної системи цивільного права. Зокрема в Данії, Фінляндії, Ісландії, Норвегії та Швеції Церква перебуває під захистом і опікою держави, а мораль і право визнані похідними від релігійної духовності, що позитивно відбилося на стані національної правосвідомості, правових принципах і звичаях.

В цивільно-правовій системі далекосхідних країн (КНР, Японія, Корея, Індокитай, Індонезія, Малайзія) домінують релігійно-філософські теорії, принципи конфуціанства, інших, споріднених релігій. Так конфуціанство тут має прояв в формуванні правосвідомості і правових явищ, відкриваючи шляхи до духовного самовдосконалення людини. Через суспільну правосвідомість, звичаї, принципи і духовність в цих країнах конфуціанство панує над правом.

В країнах індуїстських цивільно-правових системах (Індія, Бірма, В'єтнам, Сінгапур тощо) важливим фактором їх еволюції стало релігійно-філософське вчення Буддизму. Йому притаманна власна система самовдосконалення особистості з її реінкарнацією, медитацією, кармою і т. і. Окрім того, величезний вплив на формування цієї системи права мали і притаманні релігійні звичаї [33].

Ніяка національна релігійна школа, як і цивільно-правова система, не існує ізольовано від інших інституцій. Кожна цивільно-правова система має відбитки інших історичних факторів, надбань і досвіду оточуючих держав.

Отже, цивільне право має обслуговувати певний рівень духовності суспільства і адекватно сприймати існуючі їх засади. Цицерон зазначав, що найбільш безправ'я там, де царить лише буква закону. Під впливом теологічних, філософських й етичних категорій духовність сприймається як найвища морально-етична цінність, мотив та її заповіді мають враховуватися в якості зразкових моделей належної поведінки учасників цивільного обігу.

В ст. 1 Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік 1961 року зазначалося, що воно регулює майнові і пов'язані з ними особисті немайнові відносини з метою все більшого задоволення матеріальних та духовних потреб громадян. При цьому тлумачення та визначення духовності в нормативних актах та в цивільно-правовій науці взагалі не існувало.

Тобто в це поняття кожен суд буде вкладати свій зміст. Можна сказати, що засад духовності суспільства або зовсім не існує, або вони не мають суттєвого значення, оскільки, говорячи про додержання норм суспільної моралі не включається питання про суспільні засади духовності суспільства.

У минулому теорія цивільного права знаходила механізми сприйняття в букві і душі законів кращих релігійних надбань. Навіть у Своді законів Російської імперії виділялася окрема глава церковних злочинів. В Цивільному же Уложенні вимоги додержання церковних канонів сприяло зміцненню духовності і правомірній поведінці учасників правовідносин.

Цікаво зазначити, що ЦК використовує категорію духовності лише один раз в ст. 31 ЦК стосовно дрібних побутових правочинів. Він визнає їх такими, якщо вони поряд з іншими критеріями, вони відповідають духовному розвитку особи, що не досягла 14 років, однак такого критерію не встановлено відносно правочинів неповнолітніх віком від 14 до 18 років. Тобто, про яку саме духовність законодавець мав на увазі не зрозуміло. Її визначення немає ні в самому ЦК, ні в інших його нормативних актах.

Введення в дію ЦК України відбулося вже давно, але проблеми духовності ще досі не досліджені, а позитивне право і правосвідомість зазнали впливу від духовної кризи. І.А. Ільїн казав, що правосвідомість, яка втрачає свої

релігійні коріння, опиняється нездатною підтримувати культуру і порядок в державі. Вона нагадує нам, що «спасіння та оновлення правосвідомості і правопорядку прийшло від християнства» [34, с. 265-267].

Духовна криза суспільства буде продовжуватися поки законодавець і суб'єкти цивільних правовідносин чітко не визначать поняття і сутність духовності, бо нові соціальні зв'язки вимагають розуміння сутності духовності і питань її реалізації у державі.

На даний час актуальним завданням є дослідження духовності, як цивільно-правової категорії, пошуку механізмів включення її у критерії здійснення суб'єктивних цивільних прав, виконання цивільних обов'язків і відповідальність. Юридична рівність суб'єктів цивільних прав, повнота їх договірної свободи неможливі без духовних імперативів.

В Україні проблемі духовності була присвячена Постанова Верховної Ради України від 20 квітня 2004 р. з парламентських слухань «Духовна криза суспільства і шляхи її подолання». В ній зазначено, що для подолання цієї кризи і для формування гуманістичної орієнтації суспільства, визначальними має бути **духовний** розвиток. Необхідно забезпечити інтенсифікацію **духовно-інтелектуального** потенціалу суспільства. Верховна Рада визнала за необхідне сприяти приведенню законодавства України з питань духовності у відповідність до міжнародних актів, рекомендацій ЮНЕСКО та Ради Європи.

На нашу думку, в цивільному праві вимоги духовності повинні мати статус принципів ЦК і принципів здійснення і захисту особистих немайнових прав. Закономірності розвитку суспільства, правова система, і ці принципи мають задавати духовний вектор розвитку. Завдяки цьому правова система адаптується до найважливіших інтересів і потреб людини і суспільства, стає сумісною з ними [35, с. 237].

Цікаво, що ст. 31 ЦК України в обсяг дієздатності фізичних осіб віком до 14 років, включає право самостійного здійснення дрібних побутових правочинів, якщо вони відповідають духовному і соціальному розвитку особи. В той же час ЦК не вимагає духовної або соціальної зрілості неповнолітніх, дієздатної особи.

Ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та ст. 18 Загальної Декларації прав людини гарантує право «батьків і в певних випадках законних опікунів забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань». В принципі, цього права їх доволі важко позбавити. Тому в згаданому Пакті й сказано про «повагу до свободи батьків» виховувати дитину в певній традиції. Цей міжнародний стандарт та принцип щодо свободи совісті напряму пов'язаний також як з повагою держави до духовності взагалі, визнання суспільно корисного значення релігії, так і до законодавчого забезпечення цих вимог.

Контрольним органом, покликаним стежити за додержанням державами зобов'язань в галузі прав людини є Комітет з прав людини. Україна визнала його компетенцію приймати повідомлення, що надсилаються особами, які перебувають під її юрисдикцією про порушення взятих нею на себе зобов'язань. Комітет засуджує будь які спроби дискримінації будь якої релігії, духовності або вірування Цією статтею в межах свободи совісті кожної людини та складовою свободи проповідувати релігію чи віру, містяться гарантії свободи батьків або законних опікунів надавати дітям релігійну та моральну освіту відповідно до їх власних переконань.

Отже, духовність має факультативне значення. Згідно ж ст. 55 ЦК України, опіка і піклування встановлюються з метою забезпечення прав і інтересів малолітніх і неповнолітніх, а також повнолітніх осіб, що за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки. Її ціль виховання осіб до повноліття, у випадку, коли вони внаслідок смерті батьків, позбавлення їхніх батьківських прав, хвороби або з інших причин залишилися без батьківського піклування. Вона також припускає і захист особистих і майнових інтересів цих дітей [36].

Опікун і піклувальник зобов'язані піклуватися про малолітніх і неповнолітніх, створюючи їм необхідні умови побуту, відпочинку і лікування. В силу вимог ст. 67, 68 ЦК України, вони, як і батьки, мають виховувати, навчати і розвивати дітей [36]. Поряд з цим у ч. 1 ст. 249 Сімейного кодексу України встановлено, що опікун (піклувальник) зобов'язаний виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, **духовний** розвиток.

Більш повно і вдало розкриваються вимоги про духовність в Сімейному кодексі. Було б логічніше, якщо у ст. 32 ЦК України йшла мова не тільки про духовність осіб до 14 років, але й осіб у віці від 14 до 18 років, тобто неповнолітніх, а сам ЦК України також визначав духовність дієздатних осіб.

Духовні закони мають стати основою цивільного законодавства, норми якого повинні відповідати суспільній моралі. Концепція кодифікації ГК України з пріоритетом регулювання особистих немайнових відносин вимагає забезпечення їх духовними законами. Їх порушення підсилює схильність до порушення соціальних законів. У ГК України, інститут інтелектуальної власності повинний мати захист його вищих нематеріальних цінностей і інтересів.

Спори учасників цивільно-правових зобов'язань про належний стан духовності сприяло б застосування відновного правосуддя. Рекомендації Ради Європи «Про медіацію у цивільних справах» та «Про сімейну медіацію» пропонують членам Євросоюзу більш ефективне відшкодування майнової та моральної шкоди в позадоговірних зобов'язаннях. Медіація здатна краще забезпечити примирення сторін договірної та позадоговірної зобов'язання за участю посередника – медіатора. Її сприйняття у вітчизняному законодавстві збагатило б як цивільно-правовий інститут представництва, так і цивільно-процесуальну процедуру мирової угоди.

Включення критерію духовності в захист особистості, підприємництва, договірної свободи і дисципліни сприяло підвищенню соціальної цінності цивільного права, порушення якого б призводило до порушень законів за це б мала місце відповідальність. В текстах Біблії мається додаткове покарання в передачі родового гріха і розплати до третього і четвертого покоління. Однак незалежно від виду, характеру і ваги і наслідків їхнього порушення незмінним залишається милість і прощення Бога.

Рекомендації парламентських слухань: «Духовна криза суспільства і шляхи її подолання», за Постановою Верховної Ради України від 20 квітня 2004 р. відзначає, що це створює серйозні проблеми розвитку суспільства на принципах гуманізму, демократизму, єдності загальнолюдських і національних цінностей, формування високодуховної людини, та необхідності консолідації, координації зусиль усіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування [37].

Для подолання кризи і формування гуманістичного суспільства вказані Рекомендації пропонували підняти духовний потенціал правової науки, культури, освіти. Визначальними цінностями мають бути свобода, соціальна справедливість, сумнінність, духовність. Духовною основою національної самосвідомості народу має стати єдина всеукраїнська ідея побудови та розвитку держави.

В Рекомендації також не було визначено поняття духовності, а саму духовність потрібно відновлювати поліпшенням соціально-економічних умов життя, культури, науки, освіти. Рекомендації наполягали прийняти закони щодо національної інформаційної політики, охорони культурної спадщини, підтримки розвитку національної кінематографії. Рекомендації також пропонували сприяти приведенню законів з питань культури і духовності у відповідність із міжнародними угодами, конвенціями, рекомендаціями ЮНЕСКО і Ради Європи. Дані Рекомендації втілені лише в частині орієнтації на міжнародні стандарти.

Раніше релігія і право збігалися в регулюванні суспільних відносин, а духовність захищалась у Цивільному укладенні Російської імперії, нарівні з церковним і синодальним правом. При протиріччі правочинів духовним принципам, вони визнавалися нікчемними. Проте духовність, і право в ізоляції неможливі. Тому, визначивши поняття духовності в існуючому законодавстві України сприяло б забезпеченню покращення життя суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердяев Н.А. Философия свободного духа. – М.: Республика, 1994. – 480 с.
2. Знаков, В.В. Духовность человека в зеркале психологического знания и религиозной веры / В.В. Знаков // Вопросы психологии. – 1998. – №3. – С. 104–114.
3. Философский энциклопедический словарь. Ред.: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М.: Сов. Энциклопедия. – 1983. – С. 179.
4. Украинская советская энциклопедия. – Т. 3. – К.: Госкомиздат, 1980. – С. 487.
5. Педагогический энциклопедический словарь / Под ред. Б.М. Бим-Бад. – М.: Большая российская энциклопедия, 2003. – 527 с.
6. Платонов Г.В. Проблема духовности личности (состав, типы, назначение) / Г.В. Платонов, А.Д. Косичев // Вестник Московского университета. – Серия 7. – Философия. – 1998. – №3. – С. 16–33.
7. Будз Володимир. Онтологічні засади буття людини і суспільства // Вісник Прикарпатського ун-ту. Філософські і психологічні науки. Випуск X, 2007. – Вид-во Прикарпатського ун-ту, 2007. – С. 112.
8. Юзвак Ж. Духовність: погляд психолога // Початкова школа. – 2000. – №3. – С. 5-7.
9. Кривуля О. М. Философия. – Т.2. – С. 52-53.
10. Алексеенко А.П. Природа духовности. – Харків: «Факт», 2004. – 238 с.
11. Ярмусь С. Досвід віри українця: Вибрані твори / Упоряд. А. Колодний. – К.: Світ знань, 2002. – 512 с.
12. Православная богословская энциклопедия. Том 5, стлб. 801. Изд. Петроград. Приложение к духовному журналу "Странник" за 1904 г. Орфография современная.
13. Лоргус, А. Душа и дух: природа и бытие / А. Лоргус // Православное учение о человеке: сб. избранных статей. – Москва – Клин: «Христианская жизнь». – 2004. – С. 168–188.
14. Библия | К Галатам 5 (Синодальный перевод) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://allbible.info/bible/sinodal/ga/5/>
15. Августин Аврелий (Блаженный). О граде божием // Творения блаженного Августина епископа Иппонийского. – Часть 5. – Киев, 1907. – С. 63.
16. Еловиков Ю. М. Интеллектуальное богословие. О Христе и церкви [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.itheology.ru/intellectual_theology
17. Гегель Г.Ф. Энциклопедия философских наук. – Т. 1, Наука логики. – М.: Мысль, 1974. – С. 141.
18. Тейлор Э. Первобытная культура. – М. 1989 – С. 213.
19. Библия | 1-е Коринфянам 2 (Синодальный перевод) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://allbible.info/bible/sinodal/1co/2/>
20. Тихолаз А.Г. Геракліт. Навчальний посібник з давньогрецької філософії. – К., 1995. – С. 129.
21. Библия / вихід, розділ 20 / Український переклад І. Огієнка / [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <https://www.bibleonline.ru/bible/ukr/02/20/>
22. Исус Навин, розділ 1 / Український переклад І. Огієнка / Библия Онлайн [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://bibleonline.ru/bible/ukr/06/01/>
23. Библия | К Евреям 6 (Синодальный перевод) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://allbible.info/bible/sinodal/heb/6/>
24. Библия | Деяния 4 (Синодальный перевод) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://allbible.info/bible/sinodal/ac/4/>
25. Вторая книга Царств, глава 12 / Русский синодальный перевод [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://bibleonline.ru/bible/rus/10/12/>
26. Библия | К Ефесянам 4 (Синодальный перевод) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://allbible.info/bible/sinodal/eph/4/>
27. Библия | От Матфея 5 (Синодальный перевод) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://allbible.info/bible/sinodal/mt/5/>
28. Библия | От Иоанна 15 (Синодальный перевод) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://allbible.info/bible/sinodal/joh/15/>
29. Библия | От Матфея 10 (Синодальный перевод) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://allbible.info/bible/sinodal/mt/10/>
30. Евстифеева Е.А. К анализу феномена веры // Философские науки. – 1984. – №6. – С. 71–76; Вайнгартнер П. Сходство и различие между научной и религиозной верой // Вопросы философии. – 1996. – №5. – С. 90–109.
31. Лафитский, В.И. Принцип верховенства права в этико-правовом измерении / В.И. Лафитский // Журнал российского права. – 2007. – №9. – С. 53 – 58.
32. Зыкова С. В. Формы и элементы религиозности в российском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006.
33. Цвайгерт К., Кети Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. – М., 1998. Правовые системы стран мира: энциклопедический справочник / Отв. ред. А.Я. Сухарев. – М., 2001.
34. Ільїн ІА. Путь духовного оновлення. – М., 2003. – С. 265-267.